

Parajdi nosztalgia

Aprily Lajos halála előtt néhány esztendővel egy rádióelőadás keretében említette: évtizedeken keresztül foglalkoztatta az a gondolat, hogy megírja élete regényét. Az egységes életrajzi mű nem születhetett meg. Gyermekkorát csak verseiből és rövid történeteiből (*Fecskék, őzek, farkasok*, 1965) ismerhette meg az olvasóközönség. Megvalósulatlan szándékáról azonban hátrahagyott írásai között talált prózai töredékei és többször variált életrajzi feljegyzései szintén vallanak. Az írás jellegéből, kevés eltéréssel, a keletkezés időpontjára is következtethetünk. Így például a tizes évekre utal egy „Tervek” szóval jelölt jegyzetköteg; az utolsó évekre egy „Alakok és esetek” mondattal jelölt füzet, amelyben — már homályosuló látással — epizódokat szándékozott kidolgozni.

Egyik fiókjában talált töredékének a címe *Parajdi nosztalgia*. Keletkezésének ideje a negyvenes évek eleje. Előzményét — hazavágyódását és tervezését — már az 1936-ban írt *Őszi muzsika* című versében megtaláljuk:

*Egyszer a sors odasodor.
Valami vár, talán a végem.
A békesség, borona-ház,
patakparti remeteségem.*

*A könyveket elhullatom,
egy lesz velem, Antigoné tán.*

A kiadatlan töredék — mely itt jelenik meg először — gyermekkori falujába való visszaérkezését örökítette meg. A költő alakját nem nehéz felismerni Jánoska úrfi megfáradt literátorában, a „Solvejg-lelkű” boronaház pedig — mondják a faluban — ma is áll. Rapsonné vára alatt, ott, „ahol a Juhod megnő a Szilással”, ahogy *Vágy* című posztumusz versében olvassuk.

Csep Ibolya

Senki sem ismerte meg, amikor a végállomáson leszállt, és megindult a falu felé.

A rendetlenül sorakozó, zsindelyfedeles házak előtt ünneplőbe öltözött falusiak ültek vasárnapi kényelemben, a zsidó fogadójánál, a frissen sepert téren szilaj táncot ropta a fiatalság, s a patakkal szegélyezett utcán, távoli ablakszemeket megragyogtatva, végigömlött a nyugati fény. Amint haladt, mezitlábás fickók, keszkenős asszonyok és borotvált arcú gazdák szeméből utána eredt az egyszerű emberek leplezetlen kíváncsisága. Különösen az öregedő férfiak érdeklődése szegődött mellé. Hátizsákos, turista-szerrel érkező úrfélét régecske nem láttak a faluban. Pillanatokra abbamaradt a tromfos kártyajáték, s a visszaforduló bajszos arcokra felrajzolódott a régen elmúlt ipartelep emlékezése.

Megállt a hídnál, ahol valamikor székely fiúcskák társaságában kővön konduló abronccsal annyit karikázott, s felnézett a temetőre. Kő, fejfa nem látszott ki belőle, megnöttek s elborították az égerfa-bokrok, közelebb húzódott az erdő, a temető összenőtt az erdősséggel. Csak a Kálváriára emlékeztető három régi magas kereszt állt a kopasz tetőn változatlanul. Tölgyfa-keresztek voltak, azért élnek ilyen sokáig — állapította meg magában. Pár lépéssel odább megállt a földbe süppedt ház előtt, ahol — a temető kísérteties szomszédságában — szüzsies emlékü gyermekéveit töltötte. A ház is beteg — mormolta. És a patak és az út szögében, ahol valamikor hatalmas, kormos kémény merevedett az égnek, messzire látszó jele a roppant birodalomnak, amit gyárnak neveztek, a puszta területen tompa melankóliával szólalt meg benne a megállapítás: Meghalt a gyár.

Az ismeretlenség fájdalmasan jóleső érzésével lépte át a vendéglő küszöbét. Szobát kért, és megvacsorázott. Álomtalanul aludt, korán ébredt, s keresésre indult a havasi kaszálókra készülő nagy lajtorjás szekerek csattogó lárájában. Fábán Mártont keresem, mondotta az embereknek, akiket megállított egyszerű köszöntéssel. Kézről kézre adták a nem mindig eligazító erejű utasítások, míg az utolsó vezető, foszlott harisnyájú, de csillogó szemű fiú, megállt vele egy kisablakos házikó előtt: Itt lakik, istálom.

Ott lakott. Bükkfa-tuskón tűzrevaló fát aprított a régi, százados őskőtől örökölt mozdulatokkal. Fábán Márton él, mozdult meg benne az öröm. Első kirándulásainak engedelmes társát, természet dolgaiban első oktatóját, gyermekkori akaratának hűséges teljesítőjét meghagyta számára az ember-ritkító háború. Kopott, zsíros kalap emelkedett le az őszülő, becsületes fejről. Öröm és alázkodás kergetőzött a megismerést követő első szavakban. Aztán hamarosan le kellett számolni a nagyságoló titullussal, s az elmúlt esztendőket távoli mélyéről kedvet kereső, várakozó készséggel csendült vissza a régi megszólítás: Jánoska úrji!

Céllal kereste, nemcsak gyógyíthatatlan nosztalgiával. Ha magafajta, literátus emberrel áll szemben, a szellemi élet tapasztaltabb ismerőjével, talán így beszélt volna hozzá: Negyven évvel ezelőtt hagytam el a falut, s viharos függetlenségre született lelkem azóta alig élte a maga életét. A gyermekkorom csodálatos egész, szigete minden szépnek és minden jónak. Amit azóta műveltem, olykor az egyéniségem játéka volt, de legtöbbször a kényszerűséggel viaskodó lelkem meghódolása. Túl a családi életen, a sorsom malomkövekkel morzsoló kenyérharcán, túl a szerkesztői évek inspiráció-gyilkos robotján s az irodalmi szereplések hiú pódiumán, megkeresni a magam életét, pár évet élni még zavar és undorodás nélkül — hazajöttem.

Nem ezt mondta. A fizikai erőfeszítések kifáradottja a szellemi munkás úri kiábrándultságát semmiképpen sem értette volna meg. Csak ennyit mondott: hazajöttem. Itt is akarok maradni. Telket akarok venni.

Fábán Márton kettőt is ajánlott. Nem ilyenekre gondolt. Szabad, patakvágós helyet kívánt fent a havas alatt, ahol berendezkedhessék a régóta vágyott remeteségre.

A felső telepből maradt-e valami? — kérdezte. És Márton felelt: A Fogadó leégett. A Tokár Pál háza húsz esztendeje ledőlt. A barakkokat elvitte a nagyvíz. Rozoga fedéllel, ajtó-ablak nélkül megmaradt a kantin. — S a hely most kié? — Azt Bálint Sándor tartja kaszálónak.

Másnap kimentek, harmadnap este megvolt a vásár. Egy hét múlva megkezdődött a munka, hogy a régen épült boronaházat tornácos remetelakássá alakítsák. Márton vezette a munkát. Néhány szünetet újjal kellett kicserélni, új padlóra volt szükség és új fedelezésre. A korhadt alapgerendák helyére tömör tölgyfageren-

dák kerültek. Két füttyös kamasz napokig irtotta a labodát, mely a régi kert helyén embermagasságra nőtt a roskadozó épület körül.

Sokszor maga is segített a munkában. Olykor elment, megjárta magát az erdők felett emelkedő tetőkön, s csak estére jött vissza, hogy a munka haladásában gyönyörködjék. Már nem kellett bemenni hálásra a faluba. Ha langyosabb volt az éjjel, hatalmas lángú fenyőtűz mellett künt aludtak. Máskor, ha hidegebb és kövérebb volt a harmat, behúzódtak az elkészült kisebbik szobába, s ott pihenték ki a napot szurokszagú csetinaágyon.

Augusztus végére elkészült a tatarozás, megtisztult a dudvabozóttól a kert. Nyikorgó ökörszekéren habosfehér fenyőfabútorok érkeztek a faluból. Azután a városi küldemény érkezett meg. Nem sok: néhány ruhadarab és egy kisebb könyvesláda. A takaréktűzhely mellett, mert az is került, csendes humorú székely asszony sürgölődött a konyhán. A falusi fogadóknak pedig, meg a sarjával rakott szekerek tetején az öregemberek, a hajdani ipartelep munkásai arról beszéltek, hogy a magazinárus fia, Jánoska úrfi sok-sok esztendő múlva hazajött a városból, s a Bálint Sándor helyén a pusztuló kantint újraépítette.

Csodálatos szeptemberi napok következtek. Az ég, a gyermekkori nyarak szabadság-ízű levegőege, a havasi nefelejcskek és clematisok kék színével virradt rá, s a kosbor meleg lilájával alkonyodott. Ha kiállt a tornácra, látta, hogyan népesednek meg lent a mogyoróbokros oldalak a falu csemegét kereső gyermekeivel. Itt-ott a pásztor-tanyák körül, lapos köveken rozsdavörösré fényesedett, kővel-zúzott mogyoróhéjak heverték. Korán kelt, sűrű tejet ivott, s elkezdte telhetetlen ölelkezését a természettel. Végighalászta a zúgó vizeket, és estére holtfáradtan érkezett haza zsákmányával, a tátottszájú, pettyes pisztrángokkal, amelyeket elnevezett a vizek leopárdjainak. Felkúszott a legmagasabb kőre, s gyermekes virtusból lehozta róla a legszebb tiszafát. Tisztásokon dobogó szívvel és halkított lélegzettel figyelte meg az esti özek játékát. Kergetőző mókusokban elgyönyörködött, a fekete harkály sikoltása messzezsaltta. Kéregből kászut rögtönzött, és teleszedte messzire illatozó havasi málnával, máskor meg egészségtől duzzadó, fiatal hiribgombákkal tért vissza a kunyhóba. Hevesebb déli napsütésben belevetette magát a vizesések tajtékjába meztelenül, s a halraleső vízirigók sebes bukkanásait figyelte. A patak kiöblösödő helyein lapos követ keresett, szöktetett vele, s ha sikerült, őszintébb örömet érzett, mint egy-egy szépnek mondott vers után. Lélekvizeket zavaró újságot hetek óta nem látott, az irodalom új élete s a kritikai hozzászólások nevetséges relativitású értékelése nem érdekelte. Ha olvasni akart, fehér polcáról Platont vagy Homéroszt és Antigonét vette kézbe, s ilyenkor csodálatos szépségű napok végén himnikus tisztasággal és lelkesedéssel fakadt fel benne az életöröm: Ember vagyok! Milyen jó, hogy én vagyok ez az ember!

Azután, hűvösen ébredő reggel, ködösszürkén elborult az ég. Eső hullt már a láthatatlan csúcsokon, utána napokig pipáltak a távoli erdők. Köd-girlandok lebegtek a kinyúló sziklák körül. A patak vize megnőtt, és hangosabban zúgott éjszakánként. Szomorú, szívfájdító sírású madarak, ködben ázott fenyőrigók szálltak le szétszórt rajokban a rétekre, s időnként neszelésre emelt fejfel egész nap ott szedegettek. Lent már megsárgult és megvörösödött a ciheres, az erdőből fájdalmas nyikorgással haladt a falu felé az ölfával rakott szekér.

Áprily Lajos

Aranka György levele Michael Heydendorffhoz

Erdély múltja bővelkedik az itt lakó nemzetiségek együttélésének, kölcsönös kapcsolatainak írásos bizonyítékaiban. A földművesek egyazon tájegységben, gyakran egy faluközösségben érintkeztek egymással, a kézművesek vándorlásaik és a termelt áru értékesítése alkalmával, az értelmiségiek pedig, kezdve a közös iskolától később a szellemi élet számos területén teremtettek sokszor barátsággá terebélyesedő kapcsolatot. Így a megyesi Heydendorff patriciuscsalád több tagja levelezési viszonyban és szoros barátsági kapcsolatban állott többek között Halmágyi Istvánnal, Benkő Józseffel és Aranka Györggyel.

Aranka György levelezőpartnere, Michael Friedrich von Heydendorff (1730. november 26 — 1821. november 10), miután a marosvásárhelyi kollégiumban befejezte tanulmányait, hivatali pályára lép. Először az erdélyi gubernium írnoka, majd szülővárosa, Medgyes aljegyzője. Ebben a minőségében 1764—1765-ben részt vesz a székelyföldi határórség felállítására alkalmával kirobbant népi ellenállás kivizsgálására kiküldött bizottság munkájában. Naplója értékes forrása a „madéfalvi veszedelem” néven ismert székely népi mozgalom eseményeinek. 1775-ben medgyesi tanácsos, később 1784-ig királybíró, ekkor az újonnan szervezett Szeben vármegye alispánja, majd medgyesi polgármester és királyi tanácsos. Egész hivatali pályafutása alatt naplót vezet, és szorgalmasan gyűjti a hazájára vonatkozó történelmi és egyéb tárgyú kéziratokat. Benkő József kérésére 1776-ban Medgyes szék régi állapotát írja le, melyet a nagy székely polihisztor Erdély leírásakor fel is használt (*De veteri conditione Sedis Mediensis. Epistola ad. Jos. Benkő anno 1776 exarata*).

Michael von Heydendorff, öccse, Carl von Heydendorff (1735. július 25—1797. január 14.) tábornok révén ismerkedett meg Aranka Györggyel. Carl a marosvásárhelyi és nagyenyedi kollégium, majd a nagyszebeni evangélikus gimnázium elvégzése után katonai pályát fut be, és több éven át szolgál a naszódi első román határőrezredben. A borgói vidék militarizálása alatt hosszú ideig rendezi a volt földesúr — a Bethlen család — és a román határőr-falvak (Borgóprund, Alsóborgó, Felsőborgó stb.) birtokviszonyait. A borgói vizsgálat idején ismerkedik meg Aranka Györggyel, a marosvásárhelyi tábla művelt írnokával, az itt működő kivizsgáló bizottság egyik tagjával, kivel holtáig tartó szoros barátságot kötött.

Carl von Heydendorffnak bátyjával, Michaellel, és rokonával, Johann Theodor von Herrmann szebeni gubernális írnokkal folytatott levelezése értékes adatokat tartalmaz a fiatal Aranka Györgyről. Carl von Heydendorff Bethlen Gergelynek 1783-ban írt egyik levelében is dicséri bizottsági kollégáját, Aranka táblabírót („Herr von Aranka, mein Herr Concomissarius, Tabulae Assessor“). 1783. december 13-án keltezett levelében megemlíti Aranka lelkiismeretességét, majd amikor 1784 nyarán az egész kivizsgáló bizottságból már csak ketten maradnak, Carl von Heydendorff ismételten magasztalja bátyjának a fiatal táblabíró érdemeit, akit II. József hívének nevez. Carl von Heydendorff levelezésében egészen 1785. október 10-ig találunk Arankára vonatkozó adatokat.

Aranka György és Michael von Heydendorff első levélváltásának legfontosabb tárgya Carl von Heydendorff 1797. január 14-én bekövetkezett halála, kinek személyében Aranka „egy jó barátomat, igen kedves emberemet” veszítette el. Említésre méltó, hogy Aranka kiterjedt levelezésének utolsó darabja Michael von Heydendorffhoz intézett levele, mely nem sokkal halála előtt, 1817. február 28-án kelt. Aranka

buzdítására Heydendorff, több más szász értelmiségivel együtt, a Magyar Nyelvmívelő Társaság pártolójának sorába lép. Heydendorff különben már 1792-ben felvette a kapcsolatot a tőle „Tudós Erdélyi Társaság”-nak nevezett egyesülettel. Gróf Bánffy György és gróf Bethlen Gergely titoknok 1792. november 25-én a következőket írják Heydendorffnak:

Semmit sem kételkedünk, hogy tudtára nem volna a Méltóságos Úrnak, Nemes Hazánk Történeteinek világosítására célzó igyekezetünk, a található kézírásoknak kidolgozása, és nyomtatás alá lépendő becsátása körül. Mely közhaszonra való törekedéseinkben, hogy Méltóságos Úr is segédünk lenni nem terhelhetik, az iránt méltó bizodalommal vagyunk.

A Nyelvmívelő Társaság vezetősége valóban bizalommal lehetett Heydendorff iránt, aki 1793. január 31-én többek között a következőket írja a Társaságnak:

Öregségemet és életemnek utolsó részit már magam is majd elérvén, időmnek elfolyása alatt mint kevés olvasásomból, mint ezen világtörténetnek mivoltából úgy vettem észre, hogy az idők és azokban való esetek olyanok, amilyenek az emberek, akik azon időt élék... Örvend szívem benne, hogy azon óhajtott napokat még érnem s látnom lehetett, melyekben édes... hazám, kinek igaz polgárja vagyok, s szász lévén, mind e kettővel dicsőködöm, azon időben, melyben régi szabadsága, maga törvényes helyére visszaállítatik, a többi tudományokkal ékesített európai nemzeteknek nyomdokát dicsőségesen követvén, a szép tudományoknak gyakorlását nemes indulattal folytatja s avval is dicsőségit elébb elébb mozdítani ügyekszik, s nevezetesen hazánkban a múlt időkben lett történeteknek megüsmérését a világra kiterjeszteni és közönségesebbé tenni kívánja, melyekből hazánk... s maradékaink nagyobb boldogságot és így más nemzetek előtt nagy[ságát] bizonyosan remélhetjük s várhatjuk.

A Magyar Nyelvmívelő Társaság ezekben az években Medgyesre a következőkhöz juttatta el munkáit: „[méltóságos] Heydendorff Mihály úrnak. T[iszteletes] Graeser Daniel sárosi papnak — ezt is Heydendorff úrnak kell küldeni — [és] Az oskola bibliot[ecájának]“. A Társaság pártolójának névsorában Heydendorff mint „Consil[iarius] Heydendorff, a Nyelvmívelő Társaság hasznavehető munkás tagjai neveik Lajstromában“ szerepel, a következő megjegyzéssel: „Consiliarius Heydendorff Mihály históriára s régiségekre.“

Aranka Györgynek Michael von Heydendorffhoz intézett, 1797 januárjában keltezett első levele a személyes barátságon messze túlmenő megállapításokat tesz az erdélyi népek együttélése és megértése ügyében:

Semmit kedvesebben nem érhettem, mint azt a Méltóságos Úr maga kijelentését, hogy a Társaság munkáinak első darabjával, s azok között avval a cikkellyel, melyet a Méltóságos Úr maga méltóztatott közleni velünk, megelégedett. Megfogadjuk, ha az Isten segít továbbra, ezután is bizonyítani, hogy minden részre való hajlandóság nélkül egy hazafiában az érdemet meg

Michael Heydendorff portréja

kívánjuk becsülni, az apjafiságos szeretetnek pedig azt a kötelét, mellyel a törvények szentsége a hazába a nemzeteket egybekötötte, nemcsak gyengíteni nem akarjuk, hanem inkább erősíteni s nevelni kívánjuk... Nemes hazánkban szükség vagyón arra, hogy a nemzetek egymást igazán szeressék, de annak még sok héja... Más principiumokat és módokat kell felvenniünk ú[gy] m[int] a szeretet principiumát, és az arra a szent célra lassan-lassan, erőltetés nélkül vivő egezett akaratból való munkálkodás módját..."

Aranka második, 1798. június 26-án keltezett levelében megköszöni Carl von Heydendorff generális életrajzát, és nyugtázza annak vételét. A Nyelvmívelő Társaság marosvásárhelyi rendes gyűlésének jegyzőkönyve e tárgyról a következőket tartalmazza: „Királyi tanácsos és medgyesi volt polgármester Heydendorff Mihály úr beadja a néhai generál major Heydendorff Károly úr életének leírását.“

Az 1798. augusztus 12-én keltezett harmadik levél az erdélyi közös múlt forrányagával foglalkozik. Közismert, hogy Erdély történelmét alaposan és tárgyilagosan csakis a román, magyar és szász krónikák egybevetésével ismerhetjük meg. Medgyesi barátjának örömmel köszöni meg Aranka a neves szász humanistának, Christian Schesaeusnak az 1562-es székely felkelésről írt verses leírását. E levélben szóba kerül a medgyesi evangélikus gimnázium tanára, Michael Johann Ballmann is (1765—1804), akiről Aranka így ír: „Igen megszerettem mind tudományára, mind emberségére nézve: nem felejttem el gondot tartani reá...“ Ballmann említett munkája, a „Patriae Historia“ (*Geschichte Siebenbürgens von den ältesten Zeiten. bis auf Andreas II.*, vagyis Erdély történelme a legrégebbi időktől II. Endre koráig) — melynek rövid vázlatát kéri Aranka — csak kéziratban maradt fenn. Ballmann baráti viszonyban volt a román Școala Ardeleană neves tagjával, Samuil Micu-Clainnal, és munkatársa volt a *Lexiconul de la Buda* néven ismert román—latin—magyar—német szótárnak.

Schesaeus említett munkájára Heydendorff a „Tudós Erdélyi Társaság“-nak, 1798. december 15-én írt egyik levelében is visszatér:

Látván némely kinyomtatott írásokból, hogy a Christianus Schesaeus kinyomtatott 4 könyvein kívül az ugyancsak tőle íratott 8 könyvei az 5-diktől fogva az 12-dekig ritkák s még eddig nem tanáltattak, mostani a közönséges foglalatokodásokról üres életem módjában ifjúságomtól fogva szerzett édes hazánk történeteit illő írásbeli gyűjteményeimet felkeresvén s felhánván reá találtam az említett Schesaeusi nyolc könyvekre, melyek hazánkban történyt nevezetes dolgokat magokban foglalnak s ugyanazon szépséggel s lélekkel, amelyek az első könyvekből kitetszenek, íratattak, ámbátor az utolsó könyv egészen el nem végződött s talán a szerző halála miatt félbeszakadott, mely hiánosságát minden igyekezettel is sohannan ki nem pótolhattam, s mint-hogy láttam, hogy a N[emes] Társaság az első 4 könyveket sajtó által újólág is a világ eleibe bocsátani méltónak ítélte, mintegy hazafiúi kötelességemnek tartottam, azokat a N[emes] Társasággal közölni s a végre le íratatni, s ezenel illő tisztelettel elküldöm. Vigasztaló érzékenységet tapasztalok magamba, hogy bár csak ezen cserepecskével is a N[emes] Társaság dicséretes igyekezeteit segíthessem s édes hazám az elrejtettségből megint a világ eleibe jutott tudós munkáit szaporithassam...

Aranka György 1799. február 20-án Marosvásárhelyen keltezett negyedik levelében a Schesaeusról közölt tudósítását köszöni meg medgyesi barátjának. A levélben említett „Tudós Püspök Úr“ Jakob Aurelius Müller (1741—1806), az erdélyi szász evangélikus egyház szuperintendense volt, akivel Michael von Heydendorff levelet is váltott Christian Schesaeus *Ruinae Pannonicae* munkájának ügyében.

Az általunk ismert, 1799. március 9-én keltezett, ötödik levele után sem szűnt meg Aranka baráti kapcsolata Michael von Heydendorff-fal.

A Magyar Nyelvmívelő Társaság irataiban 1801-ben a következő feljegyzéseket találjuk Michael von Heydendorffra vonatkozólag: „...értvén pedig a Társaság főtitoknok Aranka György atyánkfia előadásából, hogy Medgyesen lakó királyi consiliarius Heydendorff Mihály úr ezen koporsókövet* lerajzoltatni, az írást tisztán levévetni és ezen Társaságnak elküldeni szándékoznék; azért jónak találta a Társaság a nevezett consiliarius urat a Társaság előtt ezen igen kedves szándékának hová hamarébb való teljesítésére kérni.“

A Heydendorff-testvérekre vonatkozó adatokat Julius Gross 1893-ban az *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* hasábjain megjelent családtörténeti tanulmányból vettem, a levelek közléséhez pedig forrásul Friedrich Wilhelm Seraphin 1894-ben ugyanitt található publikációit (*Aus den Briefen der Familie von Heydendorff, 1737—1853*) használtam fel. Aranka György és Michael Heydendorff mozgalmi kapcsolataira vonatkozólag a szükséges adatokat és idézeteket Jancsó Elemér *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai* (Bukarest, 1955) című alapvető munkája szolgáltatotta. Jancsó Elemér példáját követve magam is szükségesnek láttam, hogy „az egykori okmányokat mai helyesírással közöljük, megtartva természetesen a korra jellemző nyelvi sajátosságokat“.

Binder Pál

* Az almakeréki Apafi-emlékkőről van szó.

Finta Edit rézkarca